

SOM1031 Oude Kerk Nuland

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Naam: Sint Jan Onthoofdingskerk

Plaats: Nuland

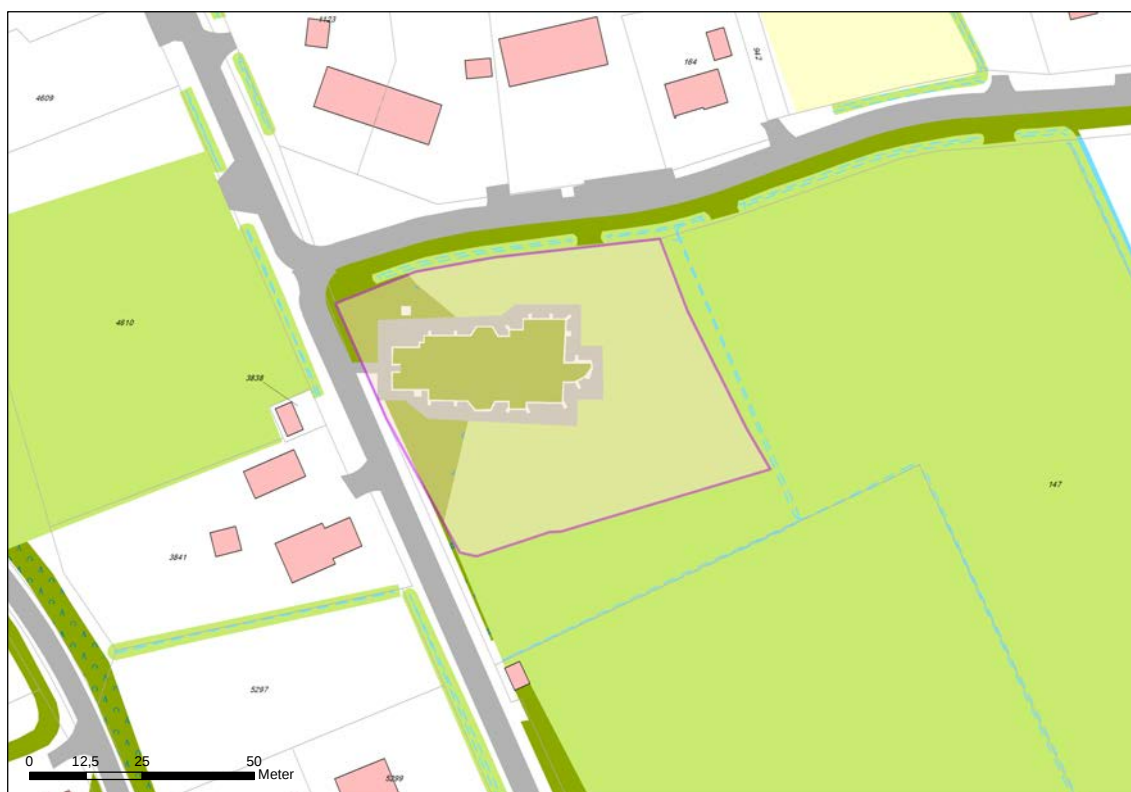
Complextype: Kerk

Datering: < ca. 1300 – 1859

Beschrijving: Dorpskerk van Nuland, meestal Polderkerk genoemd, gewijd aan Sint Johannes Onthoofding. Afgebroken rond 1857-1859.

Kaarten

Locatie

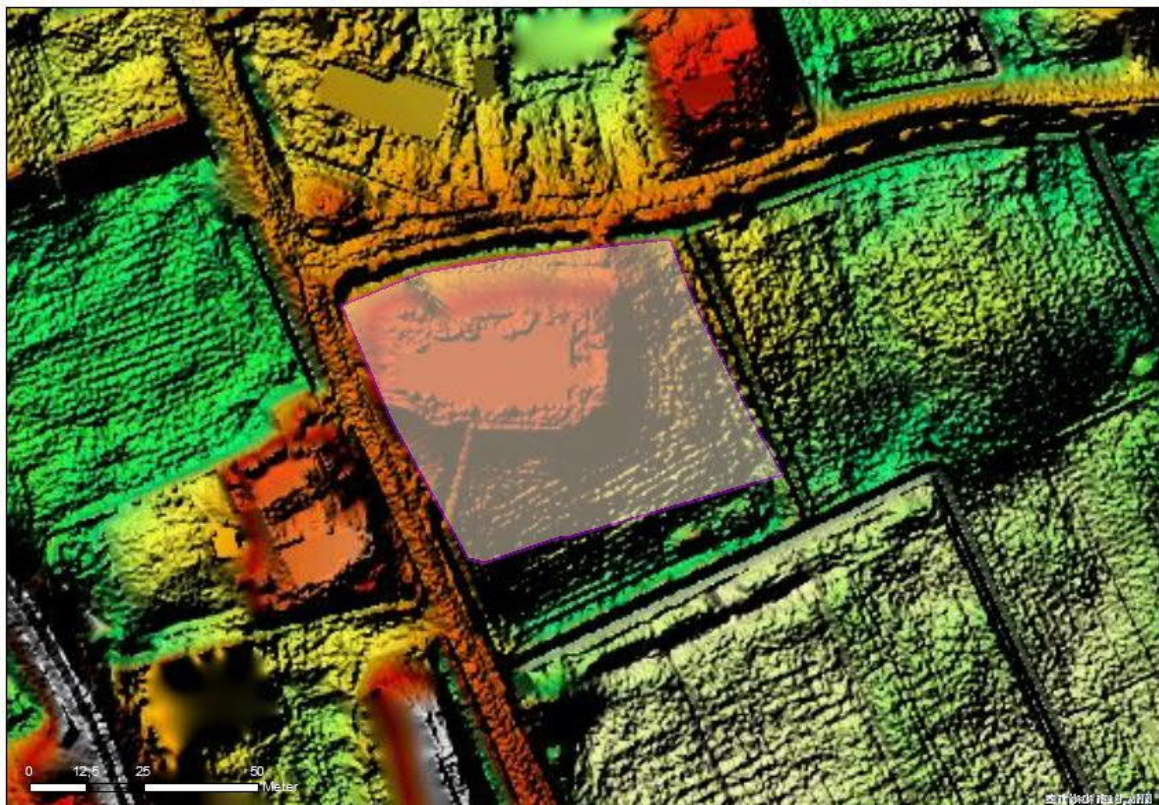
Bron: topografische gegevens in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

Luchtfoto

Bron: luchtfoto 2020 in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

AHN

Bron: AHN 3, maaiveld – hillshade

Kadastrale gegevens

Perceelsaanduiding kadaster	Geheel of deel van perceel	Eigenaar
NLD03 E00147	Deel	Particulier

Bron: kadastrale gegevens in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

INVENTARISATIE

Landschappelijke en/of historische gegevens

De middeleeuwse, gotische kerk van Nuland lag tot voor de sloop in 1857 op de kruising van de Kerkdijk en de Nulandse straat. Zij lag op een uitloper van de dekzandrug tussen Rosmalen en Nuland. De kerk wordt in de volksmond ook wel Polderkerk genoemd naar haar 'eenzame' ligging in de polders (Van den Bosch, 1995a: 10). De kerk was gewijd aan Sint-Johannes' Onthoofding. In een oorkonde uit 1299 is sprake van "dorp offte parochie van Nu(we)lartt" (Buijks, 1992: 6). In een oorkonde uit 1309 uitgegeven door Hertog Jan II van Brabant wordt gesproken over "usque ad ecclesiam de Nuwelant" (Van den Bosch, 1995c: 11; Buijks, 1987: 8-9), hetgeen betekent tot aan de kerk van Nuland. Rond 1300 zijn er dus al schriftelijk bewijzen voor het bestaan van een kerk in Nuland. Peijnenburg (1992) meldt dat de gegevens van het bisdom Luik wat betreft de kerk van Nuland vanaf 1400 spreken van een rijk gedoteerde kerk. De kerk wordt een ecclesia genoemd, een zelfstandige parochie, behorende tot het bisdom Luik en het dekenaat Cuijk, die volgens een pauselijk schrijven uit 1421 werd geïncorporeerd bij het St.-Jans-kapittel te 's-Hertogenbosch. Dat betekende dat de pastoor en een eventuele vicaris door het kapittel werd aangesteld. Als eerste in de bronnen vermelde pastoor van Nuland noemt Schutjes (1876) Joannes van Dongen in 1377. Beter bekend is de kanunnik Daniël Holl die door Schutjes vermeld wordt en pastoor was te Nuland van 1413 tot 1425.

Na de val van 's-Hertogenbosch in 1629 werd Brabant ingelijfd bij de Republiek der Verenigde Nederlanden (Peijnenburg, 1992). De katholieken werd belemmerd hun godsdienst uit te oefenen. In 1635 werd de kerk door Pieter Schuijl, rentmeester van geestelijke goederen in 's-Hertogenbosch, in beslag genomen. De kerk komt hiermee in protestantse handen. Rond 1796 kwam de kerk weer in katholieke handen. De pastoors voelden er echter niets voor om naar de oude kerk terug te gaan, zoals blijkt uit een brief in het archief van het bisdom gedateerd 28 december 1801. Hierin beklagen de parochianen zich bij vicaris Antonius van Alphen over het feit dat hun pastoor per sé een nieuwe kerk wil en weigert terug te gaan naar de oude kerk die - althans volgens de parochianen - "Laag staat, maar die kunner) wij wel hoog krijgen sonder geld" (Peijnenburg, 1992: 19). Naast de ongunstige ligging in een vochtrijk gebied is waarschijnlijk de ruïneuze staat er de oorzaak van geweest dat de pastoor zo handelde. De door de katholieken ongebruikte kerk in de Polder van Nuland werd in 1822 ter beschikking gesteld van de protestanten van Nuland en Geffen. In deze periode verkeerde de kerk in zo'n slechte staat dat een grondige renovatie noodzakelijk was. In het bestek is sprake van een te repareren verzakte vloer. Tevens diende de gebroken plavuizen vervangen te worden (Leenman, 1992).

Een geschil over de eigendom leidde ertoe dat de katholieken in 1846 een bedrag van f 1550,- gulden aan de hervormden moesten betalen om weer eigenaar van de kerk te worden. Om de kerk te vrijwaren van wateroverlast was het nodig om een nieuwe keerdijk rond de kerk aan te leggen. Coppens (1843) meldt dat de kerk door de wateroverlast voor de uitoefening van de godsdienst ongeschikt was. Omdat men de kosten voor de aanleg van deze dijk te hoog vond, besloot pastoor Pollet in 1857 tot sloop van de oude kerk (Pollet, 1864). De kerk werd nog in datzelfde jaar gesloopt, de toren in 1859. De kerktoeren was oorspronkelijk eigendom van de 'burgelijke' gemeente. In 1859 werd zij echter aangekocht door de katholieke parochie en kon ook zij gesloopt worden. In het voorjaar van 1860 heeft men de fundamenteën uitgegraven. Voorwaarde hierbij was dat de helft van de uitgegraven stenen voor de kerk was en dat de gegraven gaten weer gedicht moesten worden. Op een

hoger gelegen plaats in het dorp werd een nieuwe kerk gebouwd die in 1859 in gebruik werd genomen. Deze kerk werd in 1944 verwoest en is in 1951 vervangen door de huidige kerk (Van Oirschot e.a., 1985-1986). De bij de sloop van de oude middeleeuwse kerk vrijgekomen bakstenen werden onder andere hergebruikt voor de nieuwe kerk en pastorie.

Voor de reconstructie van de kerk kunnen zowel de kadastrale minuut uit circa 1830 als de tekeningen van C. Pronk, H. Spilman en H. Verhees uit de 18^e eeuw gebruikt worden. Een hulpmiddel is voorts het slooprapport dat de heren Egidius van der Staak en Mathijs van der Donk uit St.-Michielsgestel in 1857 opstelden. Dit verslag werd gedeeltelijk gepubliceerd door Schutjes (1876): "De kerk lang 35 en breed 15 ellen rustte op acht pilaren van slijpsteen en het kruispand op een buitengewoon zwaren pijler; over de pilaren liepen twee neven elkander liggende kettingankers. De fondamenten waren van gebakken steen en de bovenbouw van Benthemersteen; de specie kende men niet, die in den grond zwart en hecht was, doch aan de lucht blootgestelde wit en zacht werd. Men ontdekte zeven vloeren boven elkander, en niet tegenstaande deze herhaalde ophooging bleef de kerk zeer schoon. In den grooten grafkelder met puntig verwulf vond men in een kist een geheel geraamte liggen, dat bij aanraking in stof viel; daarbij maakte de muurschildering met zwaar vergulde sterren een diepen indruk. Het priesterkoor met vijf geschilderde ramen, de koepel met bovenlicht, het groot koor van O.L.V. en de zwaar vergulde muurschildering, die baldadig door lansen en bijlen was beschadigd, moeten te zamen weleer een trotsch geheel hebben gevormd". Schutjes meldt verder nog dat de slopers de sloop van de kerk voor f 900,- hadden aangenomen, maar door de 'hechtheid' van het gebouw schade leden. De genoemde muurschildering kwam bij de sloop van de kerk van onder de kalklagen te voorschijn (Van den Bosch, 1994).

Van Laarhoven (1975) concludeert op basis van deze gegevens dat het schip van de kerk bestond uit vijf traveeën. Het schip was pseudobasikaal. In de voorlaatste travee vóór het transept bevond zich een laag uitstekende uitbouw aan beide zijden van de kerk. Waarschijnlijk betreft het hier de ingangspartijen van de kerk. Even hoog als het middenschip was het transept; op de kruising ervan stond een dakruiter. Op de hoek van het noordertransept aan de koorzijde bevond zich een achthoekig gebouwde traptoren. Het dak van het koor was even hoog als het schip en het transept. In 1425 bouwt men aan de noordoostzijde van de kerk een kapel.

De kerktoren bestond uit drie geledingen met in de bovenste twee geledingen aan iedere zijde twee rondbogige spaarvelden. De toren had een hoge, peervormige bekroning. Volgens een beschrijving van J. van Hagens was de toren 180 voet hoog (Van Zoggel, 1991; Ulijn, 1972). Broek (1825) meldt dat in een "byzondere kapel", ten noorden van het koor, de (kasteel)heren van het dorp begraven werden. Naast bijzondere graftombes lagen er in de kerk tal van grafzerken.

In de kerk bevonden zich ten minste vier altaren: het St.-Catharina-altaar, het O.L.Vrouwe-altaar, het St. Salvatoraltaar en het altaar van de Heilige Anna en Joseph (Coppens, 1843). Een aquarel vervaardigd door A. Eversen, in de Topografisch-Historische atlas van de Katholieke Universiteit Brabant, toont het interieur van de kerk. De aquarel stelt waarschijnlijk de vieringskruising met het oksaal voor (Van Zoggel, 1991).

Rondom de kerk lag het kerkhof. Op het kerkhof lag een put (waterput) met haspel onder een overkapping (Leenman, 1990a). Op de kadastrale minuut uit circa 1830 is ten zuiden van de kerk een L-vormig gebouw zichtbaar. Het betreft het schoolhuis (school).

Archeologische en bodemkundige gegevens

Bij de noodopgraving naar aanleiding van de aanleg van een fietspad met bermsloot langs de Nulandsestraat vond men in 1950 een fundering (Anonymus, 1950). Deze fundering was anderhalf steens en opgemetseld uit bakstenen van 27 cm lengte. De muurfundering was op geregelde afstand voorzien van steunberen. Zeer waarschijnlijk betreft het hier de fundering van de noordelijke kerkhofmuur. De muur dateert waarschijnlijk uit de 14e eeuw. Tijdens deze waarneming werden tevens enkele grafstenen (fragmenten) gevonden.

In 1993 werden over het kerkterrein twee boorraaien gezet door de Heemkundewerkgroep 'Nuweland'. In de boringen werd op verschillende locaties puin en bot aangetroffen (Van den Bosch, 1995a). In 1994 werd er door hen een 130 cm brede proefsleuf over het terrein aangelegd. Bij dit onderzoek werd vermoedelijk zowel de uitbraaksleuf van de noord- als de zuidmuur van de kerk aangetroffen (Van den Bosch, 1995b; mondelinge mededeling G.J. van Alphen). Tevens werden de uitbraakkuilen van twee pilaarfunderingen aangetroffen. De kerkfunderingen waren geheel uitgebroken. Onderin de uitbraakkuil van de noordelijke pilaarfundering werden enkele losse bakstenen gevonden. Van de zuidelijke muurfundering van de kerk werden enkele nog in verband liggende bakstenen aangetroffen. De bakstenen waren 26 cm lang en 13 cm breed, hetgeen op een datering in de eerste helft van de 14e eeuw wijst. Tevens werden er tal van grafresten aangetroffen.

Op een schedel vond men een gehalveerd muntje uit de dertiende of 14e eeuw.

Bij de opgraving vond men ook gebrandschilderd glas. Zowel aan de noord- als aan de zuidzijde van de kerk vond men een venige laag. De zuidelijke venige laag werd geïnterpreteerd als 'brandkuil of poel'. In deze kuil bevonden zich scherven die dateren uit de periode 1150-1250. De aardewerkscherven die gevonden werden in de bovengrond van de proefsleuf werden gedateerd vanaf 1150.

Door de Heemkundewerkgroep 'Nuweland' werden eveneens oppervlaktevondsten van het terrein verzameld die dateren uit de periode 1375 tot en met de 19e eeuw (mondelinge mededeling G.J. van Alphen).

In 1999 is door RAAP op het kerkterrein een verkennend onderzoek uitgevoerd (Van Kempen 1999). Dit bestond uit een terreinverkenning, weerstandsmetingen en een booronderzoek. Bij de terreinverkenning zijn op diverse plaatsen stukjes tufsteen aangetroffen. Deze kunnen afkomstig zijn van de gotische kerk maar zouden ook kunnen wijzen op een oudere, tufstenen voorganger. Voor deze laatste verklaring zijn echter geen verdere aanwijzingen. De weerstandsmetingen lieten een verhoogde weerstand zien maar deze bleek niet samen te vallen met de locatie van de geprojecteerde kerk op basis van de kadastrale minuut. Dit lijkt overeen te stemmen met de bevindingen uit de proefsleuf van de heemkundekring waaruit bleek dat de muren van de kerk vrijwel geheel waren weggebroken. Wellicht is de verhoogde weerstand te verklaren door een zone waar bij de sloop stenen zijn afgebijt en dus meer puin in de ondergrond is achter gebleven. Het booronderzoek werd nergens ondoordringbaar puin aangetroffen zodat deze geen nadere informatie over de ligging van de kerk hebben opgeleverd. Wel werd er in enkele boringen een humeuze of venige laag aangetroffen. Dit kwam overeen met de in de in 1994 aangelegde proefsleuf aangetroffen 'poel of brandkuil'. Deze 'brandkuil' kan waarschijnlijk als sloot geïnterpreteerd worden. Mogelijk betreft het een sloot die in de 12de of 13de eeuw om het terrein heen liep. Als er in die tijd al een (Romaanse, tufstenen) kerk stond vormde deze daarvan de begrenzing. In dit verband is het opmerkelijk dat de gebogen baan met hoge weerstandswaarden overeen lijkt

te komen met de door H. Spilman in de 18^e eeuw getekende kerkhofmuur. Deze kerkhofmuur is mogelijk in het begin van de 14^e eeuw gebouwd, zoals geconcludeerd kon worden uit de in 1950 gevonden fundering van de kerkhofmuur aan de noordzijde van de kerk. Deze datering stemt overeen met de bouw van de gotische kerk. In enkele boringen werd een veenlaag aangeboord die waarschijnlijk overeenkomt met de in de proefsleuf gegraven in 1994 aangetroffen 'veendepressie'.

Bouwhistorische gegevens

Zie archeologische gegevens.

Beeldmateriaal

Bron: kadastrale minuut 1832 in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

Hendrik Spilman (1721-1784) collectie BHIC 1657-001369

Schilderij van het interieur van de polderkerk (foto collectie BHIC 1657-001356)

Detail polderkaart door Joh. Camp uit 1782-1783, (collectie BHIC 8001-33b)

Hendrik Verhees, 1787

Detail kadastrale minuut 1832

Verstoringsen

Uit de proefsleuf door de heemkundekring is gebleken dat het muurwerk bij de sloop in 1857 diep is gesloopt. Funderingsresten van de kerk zijn dan ook nog maar sporadisch aanwezig. De overige sporen lijken wel redelijk bewaard te zijn.

Veldbezoek

Veldbezoek heeft plaatsgevonden op 9 oktober 2020. Op de locatie van de oude kerk is met schanskorven een reconstructie gemaakt van de contour van de kerk. Ook is er een informatiebord geplaatst met daarop het verhaal van de polderkerk.

Situatie tijdens veldbezoek (foto: Ronald van Genabeek).

Risico op degradatie

De resten van de polderkerk zijn afgedekt en opgehoogd. Op de ophoging is met schanskorven een reconstructie van de kerkcontour gemaakt. Hierdoor is er weinig risico op degradatie.

Literatuur

Anonymus, 1950. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig onderzoek 1: afl. 22: 5.

Bosch, A. van den, 1994. Adrianus van den Bosch, architect. *Spoorzoeker* 7(1): 12-20.

Bosch, A. van den, 1995a. De opgraving van de Polderkerk. *Spoorzoeker* 8(1): 2-10.

Bosch, A. van den, 1995b. De opgraving van de Polderkerk 2. *Spoorzoeker* 8(2): 22-26.

Bosch, A. van den, 1995c. Nuland 700 jaar. *Spoorzoeker* 8(4): 11-12.

Brock, A.C., 1825. De stad en meierij van 's Hertogenbosch of dezelve beschrijving. Tweede afdeeling bevattende eene Geographische Historische en Chronologische Beschouwing van de steden, dorpen, vlekken, heerlykheden, gehuchten en voornaamste buurtschappen der Meiry (facsimile 1978).

Buijks, H.G.J., 1987. 675 jaar waterschappen in de Maaskant 1309-1984. Oss.

Buijks, H.G.J., 1992. Waar land en water elkaar ontmoeten. Geffen.

Coppens, J.A., 1843. Nieuwe beschrijving van het bisdom 's-Hertogenbosch, naar aanleiding van het Katholijk Meijerij'sch Memorieboek van A. van Gils. Tweede en laatste afdeeling van het derde deel over de landelijke dekenaten, Heusden, Hilvarenbeek, Orthen en Oss. 's-Hertogenbosch.

Kempens, P. van, 1997. Tuf stuf. De verspreiding van tufsteen in het Maas-Demer-Scheldegebied, met het accent op de middeleeuwen. Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam.

Kempens, P. van, 1999. Kerkterrein Nuland, gemeente Maasdonk: een archeologisch onderzoek. RAAP-rapport 463. Amsterdam

Laarhoven, J. van, 1975. Het schetsenboek van Hendrik Verhees. 's-Hertogenbosch.

Leenman, W., 1990a. Het speelhuys aen de kerkhofmuur. Spoorzoeker 3(1): 12-21.

Leenman, W., 1990b. Een verkeerde conclusie. Spoorzoeker 3(2): 29.

Leenman, W., 1992. Verdwenen grafstenen? Spoorzoeker 5(1): 11-12.

Oirschot, A. van, A.C. Jansen & L.S.A. Koesen (red.), 1985-1986. Encyclopedie van Noord-Brabant (vier delen). Baarn.

Peijnenburg, J., 1992. Lezing: De Polderkerk van Nuland. Spoorzoeker 5(2): 15-20.

Pollet, F.A., 1864. Officieel memorieboek van de parochie Nuland. Kerkarchief parochie Nuland.

Sasse van Ysselt, A.F.O. van, 1921. Afbeeldingen van kerken, kasteelen en andere gebouwen in oostelijk Noordbrabant door H. Spilman, 1e stuk. 's-Hertogenbosch.

Schutjes, L.H.C., 1876. Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch V. Sint- Michielsgestel.

Ulijn, G.H.J., 1972. Nuland en Vinkel in oude ansichten. Zaltbommel.

Zoggel, G.-J. van, 1991. Een monument onzer Vaderen. Spoorzoeker 4, nr. 4, 6-20

INTERPRETATIE

Wat:

- Op het terrein zijn de resten aanwezig van de voormalige dorpskerk van Nuland, meestal Polderkerk genoemd. Bij de sloop zijn de funderingen diep weggebroken. Van de kerk kunnen worden verwacht: uitbraaksporen en muurresten, begravingen, kuilen, greppels en sloten, depressie of poel.
- Organisch vondstmateriaal kan bewaard gebleven zijn in humeuze greppel- en slootvullingen.

Waar:

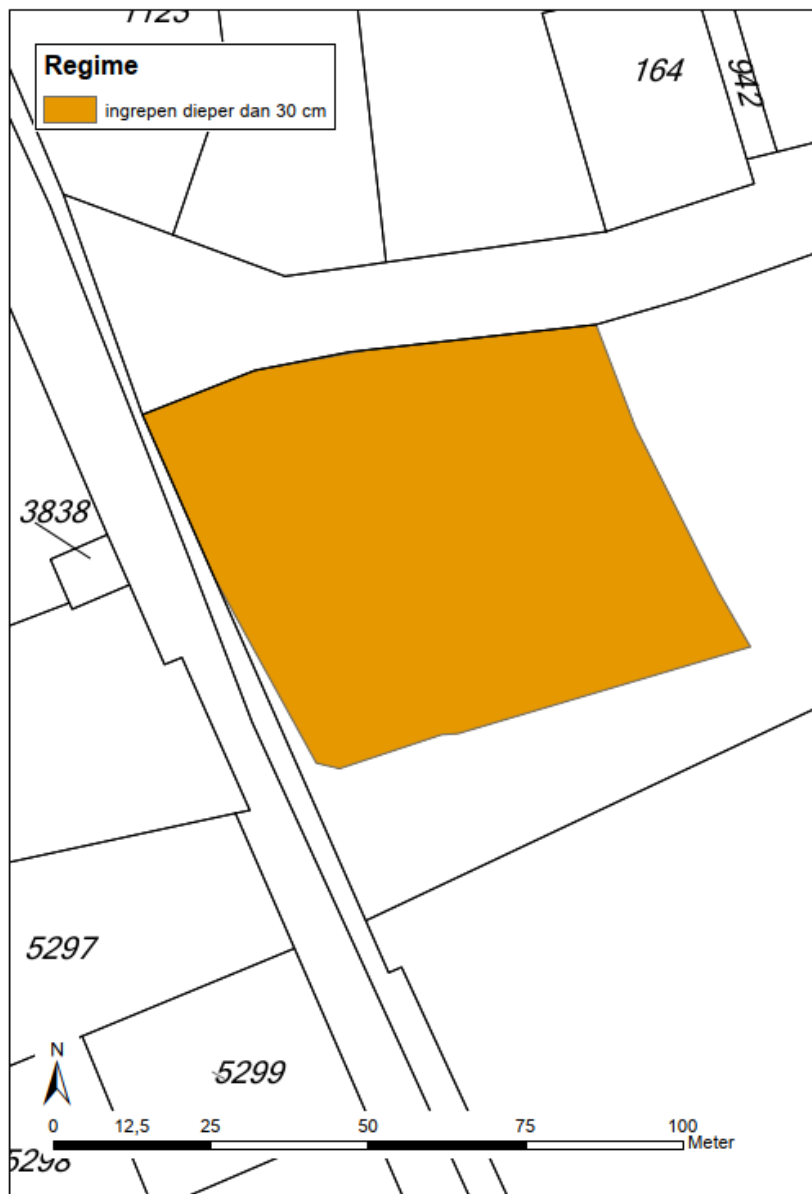
- Uit de proefsleuf is gebleken dat de hoogst bewaarde resten op ongeveer 40cm onder het maaiveld liggen.
- De diepste sporen die in de proefsleuf zijn aangetroffen reikten tot ongeveer 2m onder het maaiveld maar het is niet uitgesloten dat er plaatselijk nog diepere sporen aanwezig zijn.
- De begrenzing van het monument is vast te stellen op basis van historisch kaartmateriaal.

WAARDERING

Conform de KNA-systematiek.

Waarden	Criteria	Waardering	Onderbouwing
Beleving	schoonheid	ja	Er zijn nog (gereconstrueerde) resten van de kerk zichtbaar.
	herinneringswaarde	ja	De resten herinneren aan de historisch bekende kerk van Nuland
Fysieke kwaliteit	gaafheid	2	Gaafheid is gemiddeld. De muren zijn diep weggebroken, de overige sporen zijn vermoedelijk wel goed bewaard gebleven
	conservering	2	Organische resten zijn waarschijnlijk niet goed bewaard behalve in diepere sporen. De muren zijn sterk verstoord.
Inhoudelijke kwaliteit	zeldzaamheid	2	Zeldzaamheid scoort gemiddeld aangezien er relatief veel kerken uit de late middeleeuwen en vroege nieuwe tijd bewaard zijn gebleven zowel archeologisch als in de vorm van gebouwen. Deze kerk was wel relatief groot en rijk uitgevoerd
	informatiewaarde	2	Informatiewaarde scoort gemiddeld aangezien er weinig bekend is over deze kerk maar er weinig muurwerk bewaard is gebleven. We weten vrijwel niets over de exacte ouderdom en de vroegste geschiedenis.
	ensemblewaarde	3	De ensemblewaarde scoort hoog omdat er een duidelijke relatie is met de ontwikkeling van het dorp Nuland
	representativiteit	3	Representativiteit scoort hoog aangezien dit een goed voorbeeld betreft van een laat-middeleeuwse dorpskerk.

SOM1031 Oude Kerk Nuland

Binnen het monument is één vrijstellingsregime van toepassing

- Binnen het gehele monument is voor alle ingrepen waarbij de ondergrond dieper dan 30 cm onder het huidige maaiveld wordt geroerd of grond wordt opgebracht een omgevingsvergunning noodzakelijk. Tot de vergunningplichtige ingrepen horen alle graafwerkzaamheden waaronder: ophogen, dempen van waterlopen, egaliseren, aanleggen of vernieuwen van drainage, diepploegen, planten van grote bomen, uitfrezen van stobben en uitgraven van watergangen. Het schonen van watergangen en maaien is niet vergunningplichtig mits de ondergrond niet wordt geroerd.